

Los „zakazanych książek” w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu

Abstract. The history of “banned books” in the Poznań University Library

This article presents and examines the fate of prohibited and condemned books in Communist Poland in the years 1945–1989 held at the time in Poznań University Library. The subject is addressed based on available archive records, ordinances and decrees passed by the Communist authorities, as well as on in-house regulations, internal instructions, reports and relevant documents issued by the Head Librarian.

Keywords: archival materials, Poznań University Library, prohibited books, condemned books

Po II wojnie światowej Polska rządzona przez komunistów doświadczała przemocy systemu totalitarnego, który przenikał wszystkie tkanki organizmu państwowego, wszelkimi dostępnymi metodami próbował przy pomocy zaufanych współpracowników zawłaszczyć historię i kulturę tak, by wymazać z pamięci narodu przede wszystkim Polskę przedwojenną. Jedną z grup szczególnie „rozpracowywanych” przez system była grupa twórców kultury, do której należeli powszechnie znani pisarze, np. Kornel Makuszyński, Zofia Kossak-Szczuczka (kojarzona nie tylko ze swej działalności pisarskiej, ale także z działalności w Żegocie), czy Stefan Kisielewski¹. Osoby te tworzyły nieliczne grono literatów, które nie poddawało się naciskom władz, przyspłacając to wykluczeniem z elitarnego środowiska pisarzy, zakazem druku, przymusową emigracją oraz życiem w biedzie i ubóstwie. W konsekwencji twórcy przestawali istnieć w świadomości czytelników.

¹ M. Nadolna-Źłuczykont, *Powrót książek „zakazanych” do współczesnych odbiorców (wybrane zagadnienia)*, Katowice 2013, s. 33: „[...] zacieklej opór władzy stawili między innymi: Miron Białoszewski, Antoni Gołubiew, Zbigniew Herbert, Tymoteusz Karpowicz, Stefan Kisielewski, Zbigniew Kubikowski, Hanna Małowska, Leopold Tyrmand i Jan Józef Szczepański”.

ków², a książki autorów „obcych klasowo” znikają z bibliotek, wpisując się w program wymazywania pamięci. Często usuwanie książek wspomagały ochoczo trójki obywatelskie. W skład takiej trójki wchodził: wybrany nauczyciel, reprezentant PZPR i członek Rady Narodowej³. 2 października 1945 r. Ministerstwo Oświaty zarządzające siecią biblioteczną wystosowało do kuratorów poufne pismo zawierające wykaz książek z poleceniem niezwłocznego usunięcia. Dotyczyło ono bibliotek szkolnych wszystkich stopni i rodzajów, w dalszym zamyśle również bibliotek publicznych. Walka z wolnym słowem była bezwzględna, w listopadzie Centralne Biuro Kontroli Prasy i Publikacji wydało Okólnik nr 33. Był on skierowany do Wojewódzkich Biur Kontroli Prasy, zawierał spisy książek, które należy „wycofać ze wszystkich bibliotek publicznych”⁴. W 1950 r. ukazało się rozporządzenie Ministerstwa Oświaty dotyczące możliwości gromadzenia, przechowywania i wyjątkowego udostępniania prohibitów w bibliotekach naukowych. Prawo to przysługiwało Bibliotece Narodowej, bibliotekom: uniwersyteckim, Sejmowej, Instytutu Spraw Międzynarodowych, Głównego Urzędu Statystycznego oraz Zakładu Narodowego im. Ossolińskich z pominięciem biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Celem artykułu było ukazanie systemowych ingerencji okresu PRL-u w działalność bibliotek szkół wyższych na przykładzie losów „zakazanych książek” (również w aspekcie społecznym) w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Mimo zaistniałej sytuacji politycznej zatwierdzonej w roku 1947 *Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi*⁵ dawał nadzieję na pewną wolność w działaniach i realizacji celów bibliotek w PRL⁶. Wskazywały na to nominacje. Naczelny nadzór i opiekę powierzono ministrowi oświaty, w imieniu którego działał Józef Grycz⁷ jako dyrektor Naczelnej Dyrekcji Bibliotek. Drugim wybitnym przedwojennym przedstawicielem bibliotekarstwa był Józef Janiczek⁸, powołany na naczelnika Wydziału Bibliotek

² Por. Z. Żmigrodzki, *Wolność czytania jako problem współczesnego bibliotekarstwa*, „Przegląd Biblioteczny” 1991/1.

³ Por. M. Nadolna-Thuczykont, op. cit., s. 49.

⁴ Por. A. Pluszczyńska, *Literatura źle obecna w bibliotekach: lata 50-te XX wieku*, „Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych BIBiK” 2005, nr 2, s. 2. 6 listopada 1945 r. Centralne Biuro Kontroli Prasy i Publikacji wydało Okólnik nr 33 skierowany do kierowników Wojewódzkich Biur Kontroli Prasy, w którym znalazł się spis książek, które należy „wycofać ze wszystkich bibliotek publicznych”. Następnym był z 1.10.1951 r., opracowany przez Centralny Zarząd Bibliotek Ministerstwa Kultury i Sztuki. W trzech częściach spisu (książki do wycofania, książki zdezaktualizowane i książki dla dzieci) zarejestrowano 2484 pozycje. http://skany.wbp.lodz.pl/pliki/bibik/bibik_30/bibik_30.pdf, 07.07.2015. Por. także Z. Żmigrodzki, op. cit., s. 27–28. Autor podaje, iż wycyfrowane książki były wpisywane do księgi ubytków, ich karty katalogowe usuwano, a książki pakowano i wywożono na przemiał.

⁵ Dz.U. 1946 nr 26, poz. 163; *Polskie prawo biblioteczne. Zbiór przepisów prawnych dotyczących bibliotek*, zebr. i wyd. dr Antoni Knot, Wrocław 1947.

⁶ S.A. Kondek, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999, s. 89.

⁷ H. Więckowska, *Grycz Józef*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, oprac. I. Treichel, Warszawa – Łódź, s. 300–301; A. Uljasz, *Józef Grycz (1890–1954). Bibliotekarz i bibliolog*, w: *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, Łódź – Warszawa 2014, s. 337–358.

⁸ E. Pawlikowska, J. Racięcka, *Janiczek Józef*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, op. cit., s. 78–79.

Powszechnych i Szkolnych Naczelnej Dyrekcji Bibliotek (NDB). Z racji poważania, jakim obdarzano wymienionych, w środowisku zaczęto nawet mówić o większej roli bibliotek⁹. Nie trwało to jednak długo. Już w roku 1949¹⁰ uznani bibliotekarze zostali zwolnieni; miejsce J. Grycza zajął Józef Skrzypek¹¹. W 1951 r. NDB zastąpiono Centralnym Zarządem Bibliotek – (MKiSz 1951 r.), a dyrektorem została Wanda Michalska¹². Instytucja cenzury ingerowała w działania bibliotek¹³; usuwano książki najpierw z bibliotek szkolnych, a następnie publicznych. Ministerstwo było jej podporządkowane i samo również sporządzało listy tytułów do selekcji, które następnie przekazywało do wykonania wbrew woli społecznej, wbrew bibliotekarzom przymuszonym do „selekcji” księgozbiorów w swoich bibliotekach. Biblioteki sukcesywnie oczyszczano z przedwojennych, „burżuazyjnych” księgozbiorów – i tych, ocalałych z wojny, i tych z pierwszych lat powojennych¹⁴. Zastępowano je literaturą głównie radziecką, opisującą dokonania rewolucji, socjalizmu i nowego patriotyzmu¹⁵. W okresie najcięższego stalinizmu dwa i pół tysiąca egzemplarzy książek wywieziono na makulaturę¹⁶. Swoje spisy publikacji zakazanych posiadali w okresie okupacji także i Niemcy. Lista niemiecka liczyła 3224 tytuły, lista polska – 2482¹⁷.

Polityka cenzuralna [władz] nie pozostawała też bez wpływu na całokształt działalności bibliotek naukowych. Miała służyć temu m.in. konferencja krynicka, skierowana do aktywu bibliotecznego, tematem przewodnim była ideologia. Otrzymała się ona w lutym 1951 r. pod przewodnictwem W. Michalskiej. Zajmowano się tam: bibliotekarstwem, bibliografią, czytelnictwem odczytywanym w aspekcie osiągnięć radzieckich. Dopusz-

⁹ „Hierarchiczny awans, który sprawie bibliotekarstwa polskiego nadaje właściwą powagę zarówno w ustroju ministerialnym, jak i na zewnątrz w oczach społeczeństwa”. M. Derkacz-Korczyńska, *Książki szkodliwe polityczne, czyli akcja „oczyszczania” księgozbiorów bibliotek szkolnych, pedagogicznych i publicznych w latach 1947–1956*, w: *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, pod red. D. Degen, J. Gzelli, Toruń 2010, s. 336.

¹⁰ S.A. Kondak, op. cit., s. 89.

¹¹ H. Winnicka, *Skrzypek Józef*, w: *Słownik historyków polskich*, oprac., M. Prosińska-Jacki, K. Baczkowski, Warszawa 1994, s. 478.

¹² „[...] funkcję tę objęła Wanda Michalska, wykonująca przedtem jakiś zawód manualny. Z racji swej funkcji była ona czołową postacią konferencji krynickiej (1951 r.)”. A. Mężyński, *Bibliotekarstwo polskie w latach 1948–1956. Kłopoty historyków*, „Poradnik Bibliotekarza” 1990, nr 1/3, s. 21; W. Michalska, *Organizacja bibliotek w Związku Radzieckim. Pamiętnik Konferencji Krynickiej*, „Przegląd Biblioteczny”, R. 19(1951), s. 191–219.

¹³ Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk posiadał szerokie uprawnienia, w tym także do przeprowadzenia kontroli w bibliotekach publicznych. „[...] oczyszczanie bibliotek z książek szkodzących Polsce Ludowej prowadzone było systematycznie i pod dyktando centralnych władz partyjnych, sprawujących bezpośredni nadzór nad instytucją cenzury”, w: A. Dróżdź, *Selekcje książek w powojennym Krakowie w latach 1945–1956*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” X (2012), s. 62.

¹⁴ J. Dunin, I. Kluczny, *Biblioteki naukowe wobec cenzury*, „Przegląd Biblioteczny” 2001, z. 4.

¹⁵ Por. M. Derkacz-Korczyńska, op. cit., s. 339.

¹⁶ *Cenzura PRL. Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu 1 X 1951 r.*, postłowie Z. Żmigrodzki, Wrocław 2002, s. 78.

¹⁷ Zob. A. Dróżdź, op. cit., s. 66.

czano dorobek krajów demokracji ludowej i postępową literaturę państw zachodnich, w drugim przypadku zalecano jednak czujność¹⁸. Owa „czujność” skłoniła Ministerstwo Oświaty już w marcu 1950 r. do podjęcia pewnych działań przygotowujących biblioteki do realizacji planów ogólnych: *W związku z przygotowywanym zarządzeniem, dotyczącym gromadzenia, opracowywania, magazynowania i udostępniania tzw. »libri prohibiti« (książek wycofanych z obiegu) Ministerstwo Oświaty prosi tymczasowo o zachowanie jak najdalej idącej ostrożności przy nabywaniu i włączaniu do zbiorów¹⁹, a szczególnie przy udostępnianiu świeżo nabytych [...] książek krajowych oraz zagranicznych, które by budziły polityczne wątpliwości czy wprost należały do piśmiennictwa antyrządowego, antykomunistycznego i antysemitckiego lub piśmiennictwa prohitlerowskiego, profaszystowskiego, czy wreszcie propagowały ideologię wsteczną pod względem politycznym, społecznym, gospodarczym, kulturalnym itd.*²⁰ W ślad za pismem marcowym, we wrześniu 1950 roku, Ministerstwo Oświaty wydało oficjalne rozporządzenie w sprawie prohibitów²¹. Na korzystanie z nich udzielano specjalnych zezwoleń. Dyrekcja Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu w odpowiedzi skierowała pismo do Ministerstwa Oświaty: *jeżeli chodzi o współczesne wydawnictwa, włączenie ich do typu druków zastrzeżonych nie przedstawia trudności i to jest przeprowadzone. Natomiast sprawa ta komplikuje się przy drukach dawniejszych. Czy mogłaby Biblioteka Uniwersytecka otrzymać istniejące spisy książek, które należy wciągnąć do »zastrzeżonych«. Zobowiązuje się do ścisłego przeprowadzenia kontroli całego księgozbioru i umieszczenia w zamkniętych szafach wszystkich druków wycofanych z obrotu, stosując również skrupulatne zarządzenie odnoszące się do ewentualnego ich udostępnienia*²². Dyrektorzy bibliotek szkół wyższych otrzymali ponadto w 1951 r. z Departamentu Nauki MSWiN specjalne imienne wykazy książek do likwidacji, obejmowały one łącznie 1111 tytułów do wycofania ze zbiorów²³.

¹⁸ H. Walterowa, *Aktualne zagadnienia z zakresu księgozbiorów naukowych*, „Przegląd Biblioteczny” R 19(1951), z. 1–2, s. 289.

¹⁹ Biblioteka kontynuowała przedwojenną wymianę zagraniczną z 86 instytucjami zagranicznymi, które zwracały się do Biblioteki, względnie którym Biblioteka proponowała wznowienie wymiany, „chcąc tą drogą uzyskać przede wszystkim wydawnictwa zagraniczne i kontakt z nauką obcą”. *Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej*, 1947, s. 38.

Od stycznia 1947 r. obowiązywała lista Ministerstwa Spraw Zagranicznych z wykazem czasopism, które GUKPiW nie wpuszczał do Polski. W roku 1949 Ministerstwo Oświaty wprowadziło pośredników przy zakupie wydawnictw zagranicznych. Por. T. Górniak, B. Saletra, *Cenzura w polskich bibliotekach naukowych w latach 1945–1989 na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, w: *Nie po myśli władzy. Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, pod red. D. Degen, M. Żyndy, Toruń 2012, s. 265.

²⁰ Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (dalej ABUP), sygn. 283, s. 111. Cytowane rozporządzenie podpisał Naczelny Dyrektor Bibliotek, J. Skrzypek – historyk, profesor nauk humanistycznych, przedwojenny pracownik warszawskiego Instytutu Historii Najnowszej im. Józefa Piłsudskiego. Por. G. Gulińska, *Ideologiczne selekcje księgozbiorów w Polsce w latach 1944–1956 ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek szkolnych Kielc*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne”, T. 6(2001), s. 52.

²¹ MP 1950, nr 99 poz. 1249.

²² ABUP, sygn. 283, s. 158.

²³ Por. Z. Żmigrodzki, op. cit., s. 28.

Kroniki i sprawozdania z tamtych lat wnoszą wiele informacji na temat środowiska i panującej w bibliotece atmosfery. Biblioteka Uniwersytecka – obok rutynowej działalności statutowej – podejmowała inne wyzwania, głównie wystawiennicze, powiązane z pewnymi wydarzeniami czy rocznicami²⁴. Prężnie działało także Koło TPPR przy Bibliotece Głównej U.P.²⁵, Rada Kobiet (1954 r.) przy Radzie Oddziałowej ZOZ²⁶. Wszyscy pracownicy przechodzili szkolenia ideologiczne, część z nich brała udział w kursach języka rosyjskiego, zakończonych egzaminem²⁷. W 1954 r. MKiSz zmodyfikowało nieco poprzednie restrykcyjne zarządzenie w sprawie prohibitów. Zwiększono liczbę bibliotek, które otrzymały prawo przechowywania „książek zakazanych” w PRL-u. Wprowadzono specjalizację.

Obrazuje to zachowane pismo z Archiwum Biblioteki, wystosowane z Biblioteki Głównej do obywatela Prorektora Uniwersytetu Poznańskiego: 1) *Biblioteka U.P. posiada spory zasób »prohibitów«* 2) *tego typu dzieła nieraz są potrzebne do prac naukowych – więc Biblioteka musi gromadzić pełne piśmiennictwo nadal. Chodzi o to, by władze Uczelni zadecydowały, w jakim kierunku ma pójść wymagana »specjalizacja«, t.j. z jakich dziedzin naukowych należy zbierać dzieła dla Biblioteki U.P.*²⁸ Jeszcze w roku 1955, mimo pewnych oznak złagodzenia systemu w PRL²⁹, biblioteka otrzymała – wystosowane wspólnie przez Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego³⁰ – pismo poufne: *Ministerstwo zaleca przejście przez biblioteki naukowe prohibitów z Miejskich Bibliotek Publicznych*³¹. Dopiero rok później, w sierpniu 1956 Zarząd Uniwersytetów przy Departamencie Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego³² przesłał niemal

²⁴ Obrazuje to dobrze zestaw przygotowanych wydarzeń kulturalnych „3 IX 1955 »A. Mickiewicz od pierwodruków do wydania narodowego«, 30 IX »Książka białoruska«, 28 X »Stanisław Staszic. W 200 rocznicę urodzin«, 26 XI »O Mickiewiczu w dziesięciolecie Polski Ludowej«, 27 i 1956 »W.A. Mozart. W 200 rocznicę urodzin«, 19 IV »Lenin – jego spuścizna pisarska« i 17 V »Julian Marchlewski. Życie i działalność. Wystawy cieszyły się dużym powodzeniem [...]. Bibliotekę zwiedzili naukowcy zagraniczni, mianowicie prof. dr D. Živanović (Jugosławia), Aland Treu i Rita Schober z NRD, Medvedva i Kudelka z Czechosłowacji oraz Błazsz z Węgier”. *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza za lata 1955/56*, s. 166.

²⁵ „Aktyw koła organizował wieczory dyskusyjne, spotkania z wojskiem, współdziałał przy urządzaniu wystaw i akademii z okazji 10-lecia Polski Ludowej i redagował gazetki ścienne”. *Sprawozdanie Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza za rok 1954*, s. 28.

²⁶ „Z okazji 20-lecia zgonu Marii Curie-Skłodowskiej członkowie Rady Kobiet urządziły wystawę poświęconą pamięci uczonej, następnie brały również udział w przygotowaniu wystawy »Biblioteki i bibliografia w ZSRR«, organizowały też zbiórkę na dzieci koreańskie, przygotowywały choinkę noworoczną dla dzieci na Uniwersytecie Poznańskim, organizowały również rozprowadzanie gorącej kawy na śniadanie dla pracowników Biblioteki”. *Ibidem*, s.28.

²⁷ *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/55*, s. 748.

²⁸ ABUP, sygn. 295, s. 27.

²⁹ Por. A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011., s. 206–207.

³⁰ Zob. też. G. Gulińska, *Ideologiczne selekcje księgozbiorów w Polsce w latach 1944–1956 ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek szkolnych Kielc*, op. cit., s. 56: „[...] pozbawione wartości wychowawczej i literackiej, literatura bezwartościowa, często brukowa, książki propagujące nihilizm moralny, szowinizm i antysemityzm, książki antyradzieckie. Wycofane z bibliotek szkolnych książki o wymienionych treściach przesuwno również do bibliotek naukowych i archiwalnych”.

³¹ ABUP, sygn. 942.

³² *Ibidem*.

rewolucyjne wytyczne: zlikwidować magazyn prohibitów, włączyć karty katalogowe druków wycofanych do katalogu głównego biblioteki, powołać specjalną komisję do spraw prohibitów³³. W październiku tego roku dyrekcja Biblioteki odpowiada: [...] *podaje do wiadomości, że wyznaczyłam w Bibliotece Komisję Kwalifikacyjną, której zadaniem jest przeprowadzenie likwidacji odrębnego magazynu dzieł zastrzeżonych*³⁴. Likwidacja zbiorów zastrzeżonych na fali „odwilży” była dla pracowników biblioteki na pewno czymś niezwykłym, chociaż realia systemu politycznego i współzawodnictwo socjalistyczne nadal obowiązywały. „Na razie pracownicy godzinowi zajęci są wycofywaniem prohibitów, które muszą ukończyć, jeżeli plan oddziału w przewidzianej na 5-latkę wysokości 18 000 ma być wykonany”³⁵.

W styczniu 1957 r.³⁶ Minister Kultury i Sztuki uchylił zarządzenie z 1950 roku, jednak ze względu na interes publiczny³⁷ ograniczał dostęp do niektórych kategorii druków. Kolejnym przejawem pozytywnych przemian w resorcie był zwrot prohibitów. *Niektóre Miejskie i Wojewódzkie Biblioteki Publiczne występują z żądaniem zwrotu druków [...]. W wypadkach zgłaszania takich roszczeń Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego wyraża zgodę na oddanie Miejskim i Wojewódzkim Bibliotekom Publicznym druków wycofanych z obrotu*³⁸.

Zapewne wtedy świadectwem wielkiej odwagi były słowa dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, dr Zofii Kaweckiej, zamieszczone w *Sprawozdaniu rocznym za rok 1956* (wydanym w 1957 r.): *Biblioteka jako instytucja społeczna jest jak najściślej związana z całokształtem życia ekonomicznego, społecznego, politycznego i kulturalnego kraju. W październiku 1956 r. zaszły w kraju doniosłe wydarzenia, które znalazły swój oddźwięk w szeregu dziedzin życia. Odbiły się też echem w Bibliotece. Zmiana w zarządzaniu instytucjami idąca w kierunku decentralizacji, wzmogła autonomię Uniwersytetu. [...] W następstwie ogólnej demokratyzacji życia uległy w Bibliotece likwidacji zbiory zastrzeżone (prohibita) narosłe w ciągu ostatnich lat*³⁹.

Liberalizacja ustroju komunistycznego nie trwała długo⁴⁰, w latach 1957–1959 nastąpił ogólny odwrót od przemian. *Przejawem odejścia od tendencji liberalizacyjnych była nowa ustawa o szkolnictwie wyższym (z 5.II.1958 r.), która znacznie zawężyła dotychczasowy zakres autonomii placówek naukowo-dydaktycznych, poddając je pełnej kontroli*

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ ABUP, sygn. 394.

³⁶ MP 1957.7.56 (MP z dnia 28 stycznia 1957 r.).

³⁷ Ibidem: Władze ograniczały udostępnianie niektórych kategorii druków jedynie do szeroko pojętych badań naukowych, dbając szczególnie o morale obywateli: „ograniczano dostęp do: a) druków pornograficznych i innych szkodliwych ze względów wychowawczych, b) druków rzadkich i szczególnie cennych”.

³⁸ Por. ABUP, sygn. 942, s. 9.

³⁹ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza za rok 1957.*

⁴⁰ Wywalczone przez społeczeństwo: względna swoboda wypowiedzi prasowych, wzmocnienie roli Kościoła, likwidacja spółdzielni produkcyjnych na wsi czy swoboda w polityce kulturalnej były odbierane przez władzę jako zdrada zasad marksizmu-leninizmu. Por. A.L. Sowa, op. cit., s. 262.

ministra⁴¹. W okresie popaździernikowym w Polsce likwidowana była swoboda polityczna i społeczna. Sytuację odejścia od demokratyzacji doskonale obrazuje wpis w *Kronice Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza z lat (1956/1957)*⁴². Nie odnotowano tam informacji o wydarzeniach z 28 czerwca 1956 i wszystkiego, co działo się dalej w Poznaniu, chociaż okna sąsiadującego z Uniwersytetem Zamku były niemymi świadkiem tamtych wydarzeń⁴³. W podobnym tonie pobrzmiwają nastroje uniwersyteckiej Podstawowej Organizacji Partyjnej PZPR, która – umacniając swoje wpływy – *przeżywała wraz z całą Partią dalszy okres stabilizacji wewnętrznej*⁴⁴. W samej Bibliotece w 1957 r. – na wniosek wicedyrektora – odbyło się szereg zebrań, na których kierownicy kolejno dokonali krytycznej oceny analizy pracy w podległych im komórkach⁴⁵.

Konsekwentnie w latach następnych władze MKiS wydają zarządzenie nr 120 z dnia 30 grudnia 1969 r. dotyczące bibliotek naukowych, które nakazało wyodrębnić książki niepożądane i stworzyć kategorię zbiorów określanych mianem prohibitów, kategorię istniejącą de facto od 1950 r.⁴⁶ Lata następne stanowiły kontynuację ograniczenia wolności słowa w bibliotekach.

W Bibliotece UAM zachowała się *Teczka udostępnień z lat (1962–1980)* z dokumentacją wypożyczeń ze zbiorów zastrzeżonych już od 1962 r.⁴⁷, teczka, w której zgromadzono oryginalne wnioski o skorzystanie z prohibitów, wystosowane przez promotorów seminariów magisterskich i doktoranckich. Pisano odręcznie, maszynowo lub na specjalnych formularzach. Na niektórych z nich widnieją słowa: *wyrażam zgodę* z parafką dyrektora S. Kubiaka. Ze zbiorów zastrzeżonych w latach 1962–1980, a więc w ciągu osiemnastu lat, skorzystało ok. 112 studentów i doktorantów, z tego 23,2% stanowili pracownicy studium doktoranckiego. Starali się oni o książki z następujących dziedzin wiedzy: historia powszechna/historia Polski – 15 tytułów, historia polityczna – 7, historia wojskowości – 4, filozofia – 1, nauki polityczne/społeczne – 5, filologia polska

⁴¹ Ibidem, s. 276.

⁴² Por. *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1956/57*, s. 36. Istnieje jeden maleńki ślad owych czerwcowych dni: „w Zakładzie Socjologii badano tło i przebieg wypadków poznańskich 28 czerwca 1956 r.”

⁴³ „28 czerwca rano kilkudziesięcny pochód robotników (wśród nich wielu członków partii i ZMP) skierował się do centrum miasta, pod Zamek, będący siedzibą Miejskiej Rady Narodowej (MRN). Tak rozpoczął się »czarny czwartek« w Poznaniu. [...] Około godziny 9 rano na placu Józefa Stalina [dziś stoi tam pomnik Czerwca 1956] [...] zebrał się tłum liczący – według różnych szacunków – od 20 (oceny ambasady USA) do 100 tys. ludzi”. Ibidem, s. 226.

⁴⁴ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1957/58*, s. 249. Wykluczono z partii „4 osoby za obcość ideologiczną, a 36 członków i 11 kandydatów wyrzucono ze względu na słabe upolitycznienie, przeprowadzona weryfikacja zakończyła okres rozbieżności ideologicznych i politycznych, który odbijał się ujemnie na tle umacniania roli partii w rozwoju naszej ojczyzny”.

⁴⁵ *Sprawozdanie Biblioteki Głównej im. A. Mickiewicza za rok 1957*, s. 36–37.

⁴⁶ Por. Z. Żmigrodzki, op. cit., s. 29. Autor informuje, że sygnatury książek zakazanych oznaczano w inwentarzach symbolem „R” lub „Res” (od łac. *reservo* – zatrzymuję, odkładam; *liber reservatus* – książka zatrzymana, odłożona; *restringo* – wiążę, ograniczam, krępuję; *restrictus* – ograniczony). Prohibity udostępniano tylko w czytelnicy z zgodą dyrektora i z wnioskiem zaakceptowanym przez przełożonego instytucji naukowej.

⁴⁷ ABUP, sygn. 944. Zob. *Protokół z działalności Komisji d.s. Zabezpieczenia Katalogów i Zbiorów Zastrzeżonych Biblioteki Głównej UAM*: „Przyjęto i zabezpieczono dokumentację wypożyczeń ze zbiorów zastrzeżonych (jedna teczka)”, s. 2.

– 3, ekonomia – 1. Drugą grupę stanowili studenci seminariów magisterskich, a podział zamówień był następujący: historia powszechna/historia Polski – 60, historia polityczna – 14, historia wojskowości – 16, nauki polityczne/społeczne – 10, filologia polska – 4, nauki techniczne – 1, geografia – 1.

Kiedy powstawał Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”, wielu przypuszczało, że czas jego narodzin będzie czasem wielkich przewartościowań w kraju⁴⁸. Ten pokojowy zryw zaktywizował polskie społeczeństwo, nie ominął również Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Profesor Stanisław Kubiak, ówczesny dyrektor Biblioteki, nie był zwolennikiem zmian⁴⁹; NSZZ „Solidarność” zarzuciła dyrektorowi samowolę w polityce dotyczącej zbiorów zastrzeżonych⁵⁰. W pierwszej połowie listopada 1980 r. rektor UAM powołał Komisję d.s. Zabezpieczenia Katalogów i Zbiorów Zastrzeżonych Biblioteki Głównej UAM⁵¹. Niecały miesiąc później, obszerny, liczący dziesięć stron raport z działalności Komisji był gotowy. Raport informował: dla wszystkich druków zakazanych sporządzano odrębne katalogi: alfabetyczny (8 kapsulek), z którego mogli korzystać uprawnieni czytelnicy, przechowywany w Oddziale Informacji, i tzw. robocze – rzeczowy⁵² i katalog-inwentarz. Karty prohibitów udostępnianych w zakresie ograniczonym⁵³, wyłączano z katalogu głównego, powszechnego dostępu i z powszechnej świadomości; pozostałe tytuły częściowo zastrzeżone (do korzystania na miejscu) widniały w katalogu głównym. Komisja informowała o liczbie prohibitów w Bibliotece; było ich 312. Po przeprowadzonym skontrum faktyczny stan druków zakazanych osiągnął liczbę 1038 jednostek inwentarzowych. Książki przechowywano w odrębnym, wydzielonym siatką, pomieszczeniu w magazynie głównym⁵⁴. Do zbiorów zastrzeżonych kierowano: *1. Opracowania historyczne, wydawnictwa źródłowe, dzieła z zakresu filozofii, ekonomii, polityki, literatury pięknej, wydawane poza krajem począwszy od 1940 roku*

⁴⁸ „Już w nocy 16 sierpnia [1980 r.] MKS [Międzyzakładowy Komitet Strajkowy] w Gdańsku sformułował 21 postulatów strajkowych, zawierających obok żądań o charakterze bytowym także postulaty polityczne, z których najważniejsze dotyczyły uzyskania zgody na utworzenie wolnych związków zawodowych, zagwarantowania prawa do strajku oraz wolności druku i publikacji, udostępnienia środków masowego przekazu przedstawicielom wszystkich wyznań, zwolnienia wszystkich więźniów politycznych, powrotu do pracy i na uczelnie robotników i studentów represjonowanych za przekonania”, w: A.L. Sowa, op. cit., s. 443–444.

⁴⁹ „Na terenie Biblioteki Głównej w zbiorach zastrzeżonych znajdują się rzeczy, które godzą w interes Polski Socjalistycznej”, w: *Rada Biblioteczna z dnia 13.10.1980*, ABUP, sygn. 1020.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ *Protokół z działalności Komisji* [w składzie: mgr E. Dabertowa – przewodnicząca, mgr I. Jachowska, mgr A. Zaremba – członek] d.s. *Zabezpieczenia Katalogów i Zbiorów Zastrzeżonych Biblioteki Głównej UAM*, ABUP, sygn. 939.

⁵² W Oddziale Informacji gromadzono karty, które mogłyby stanowić w przyszłości katalog rzeczowy, *Protokół z działalności Komisji...*, op. cit., s. 7.

⁵³ „Ze względu na interes publiczny zakres udostępniania niektórych kategorii druków powinien być ograniczony regulaminem wewnętrznym biblioteki jedynie do badań naukowych oraz działalności literackiej, publicystycznej i urzędowej”. Zob. *Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki*, par. 3, MP nr 7, poz. 56. Por. także *Sprawozdanie z prac Komisji d/s wydzielenia z magazynu głównego wydawnictw objętych zakazem rozpowszechniania* [1985], ABUP, sygn. 967.

⁵⁴ „Otrzymano klucze od pomieszczenia, gdzie przechowuje się zbiory zastrzeżone w Magazynie Głównym. Zamieniono kłódkę”. Zob. *Protokół z działalności Komisji...*, s. 2.

do dnia dzisiejszego [29. 11.1980], jeśli takie docierały do biblioteki. W zespole tym nielicznie jest reprezentowana literatura propagandowa, niekompletne czasopisma i gazety wydawane na emigracji. 2. Literaturę antyradziecką i antykomunistyczną wydaną w Polsce w latach 1918–1939, a także wydaną za granicą aż do dnia dzisiejszego [1980]. Dotyczyło to również literatury sowietologicznej i kremlinologicznej w językach obcych wydanej do 1945 roku⁵⁵. Piśmiennictwo propagujące ideologię faszystowską traktowano na równi z wydawnictwami ziomkowskimi i przesiedleńczymi, dotyczącymi sytuacji Niemców po II wojnie. Na cenzurowanym były te wydawnictwa, które – zdaniem władz – ukazywały nieprawomyślny komunizm, a więc publikacje z Chińskiej Republiki Ludowej czy Albanii. Antysyjonistyczna nagonka władz w Polsce przedkładała się natomiast na zakaz udostępniania piśmiennictwa z Izraela. Powszechnie nie udostępniano także pozycji źródłowych dotyczących gospodarki i przemysłu polskiego, wydawanych w PRL, które zostały oznakowane jako: „tajne”, „poufne”, „do użytku wewnętrznego”. Komisja stwierdziła ostatecznie niewielki wpływ do Biblioteki pozycji zakazanych⁵⁶. Potwierdzają to protokoły prowadzone od 1975 r. (1975 – 12 pozycji, 1976 – 30, 1977 – 38, 1978 – 22, 1979 – 58, 1980 – 55). Również poloników było niewiele. Poza wymianą i darami kupowano wydawnictwa zagraniczne w „Domu Książki” (rachunki opatrzone były klauzulami „do użytku kontrolowanego”, „do użytku wewnętrznego”, „prohibity”, „wydawnictwo o ograniczonym zasięgu rozpowszechniania”). Typowane w dziale gromadzenia jako zastrzeżone, oddawano dyrektorowi, który samodzielnie decydował o ich przeznaczeniu: do użytku powszechnego lub wydzielonego magazynu. Wydawnictwa krajowe, tzw. drugi obieg⁵⁷, były przysyłane do Biblioteki bezpośrednio przez wydawców; przekazywano je dyrektorowi prof. S. Kubiakowi, który przechowywał je bez jakiegokolwiek ewidencji czy inwentaryzacji. W *Sprawozdaniu Komisji do spraw prohibityw z 1980 r.* podkreślono niemal nieograniczoną władzę dyrektora w zarządzaniu zbiorami, a dla nauki polskiej niepowetowane straty z powodu „zamknięcia” Biblioteki na wydawnictwa zagraniczne⁵⁸. W Bibliotece nie tylko uwolniono prohibity, nastąpiły też inne zmiany będące niewątpliwie wyrazem odczuć społecznych większości pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i ich niezgody na panujące stosunki. W listopadzie 1980 r. dyrektor S. Kubiak został odwołany ze stanowiska⁵⁹.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ „[...] zbiory biblioteki zostały bezpowrotnie zubożone o cenne polonica wydawane poza granicami kraju. Nie pozyskiwano także w dostatecznym stopniu dzieł naukowych wydawanych na Zachodzie, które arbitralnie zostały uznane za niepożądane. W zbiorach B.G. UAM stwierdza się zupełny brak wydawnictw krajowych i dokumentów życia społecznego, wydawanych poza zasięgiem cenzury”. Ibidem, s. 10.

⁵⁷ Od roku 1977 wychodziły poza cenzurą wydawnictwa niezależnych oficyn w Polsce. Umożliwiała to ludziom kontakt z niezależną literaturą krajową bądź emigracyjną, wydawano również informatory o charakterze społeczno-politycznym. Pierwsze dotyczyły procesów robotników radomskich (1977) i były wolnym głosem w kraju totalitarnym. Por. A.L. Sowa, op. cit., s. 423; *Drugi obieg (1976–1989). Notes edukacyjny*, Warszawa 2008.

⁵⁸ Por. *Cenzura w PRL. Relacje historyków*, oprac. Z. Romek, Warszawa 2000. Por. dane statystyczne na podstawie *Teczki udostępnień w latach 1962–1980*.

⁵⁹ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza za lata akademickie 1978/79–1980/81*, s. 276–277.

Ustawa o szkolnictwie wyższym z maja 1982 r.⁶⁰, uchwalona jeszcze w czasie trwania stanu wojennego, potwierdzała autonomię szkół wyższych, dając im możliwość prowadzenia badań naukowych, co uprawomocniało gromadzenie wszystkich typów wydawnictw bez ograniczeń. Wydawnictwa zastrzeżone miały być szeroko dostępne⁶¹. W rzeczywistości w 1984 r. wprowadza się nowy akt prawny zakazujący udostępniania publikacji zagranicznych⁶², rok później określony jako *Ramowe zasady przechowywania i udostępniania w bibliotekach publikacji zagranicznych objętych zakazem rozpowszechniania*⁶³. Biblioteki zobowiązano do osobnej ewidencji i opracowania druków bezdebitowych, przechowywania w osobnych zamkniętych magazynach, udostępniania na konkretny pisemny wniosek zaopiniowany przez opiekuna naukowego. Szczególnie zwrócono uwagę na ewidencję osób korzystających, co zapewne miało służyć kontroli urzędowej i policyjnej⁶⁴. Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu dr Zdzisław Szkutnik w związku z tym wydał odpowiednie wewnętrzne zarządzenie⁶⁵. I tak decyzję o dopuszczeniu druku do normalnego obiegu bibliotecznego (lub nie) podejmował „demokratyczny” zespół w składzie: dyrektor resortowy, kierownik działu gromadzenia i członkowie Komisji ds. gromadzenia. Proces opracowania druków, które nie mogły być powszechnie udostępniane, był nieco skomplikowany. Druki miały inny protokół obiegu, oznaczony literą „B”, opatrzony dodatkowo w prawym górnym rogu literą „Z”. Droga książki nie była prosta: druk zastrzeżony wędrował wraz z protokołem do oddziałów opracowania książek lub czasopism. Kierownik działu rejestrował go w roboczym zeszycie *Ewidencja wpływów wydawnictw objętych zakazem rozpowszechniania*. Dalej sporządzano opis katalogowy (alfabetyczny i rzeczowy) w trybie pilnym (dodatkowo też do kartoteki przechowywanej u wicedyrektora ds. przechowywania zbiorów i obsługi czytelników). Opracowany druk przekazywano bezpośrednio wicedyrektorowi ds. przechowywania zbiorów i obsługi czytelników. Następnie publikacja znajdowała pewne i bezpieczne miejsce w specjalnym magazynie. Zarządzenie dyrektora było dwuetapowe: pierwsze dotyczyło nabytków, drugie – druków już przedtem istniejących w Bibliotece, objętych zakazem rozpowszechniania. Konieczne okazało się powołanie w roku 1985 specjalnej komisji. Była to tzw. „Komisja (doraźna) ds. wydzielenia z magazynu głównego wydawnictw objętych zakazem rozpowszechniania”⁶⁶. Za główny cel stawiała sobie

⁶⁰ Ustawa o Szkolnictwie Wyższym Dz. U. Nr 14 poz. 113.

⁶¹ Por. Z. Sławiński, *Przyczynek do historii „prohibitów” w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1980–1989*, „Biblioteka” nr 8 (17), s. 206.

⁶² *Zarządzenie nr 2 Ministrów: Kultury i Sztuki., Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz Sekretarza Naukowego PAN z dn. 30 kwietnia 1984 r. w sprawie przechowywania i udostępniania w bibliotekach publikacji zagranicznych.*

⁶³ ABUP, sygn. 967.

⁶⁴ Por. Z. Żmigrodzki, op. cit., s. 30.

⁶⁵ *Zarządzenie wewnętrzne nr 15/85 w sprawie zastosowania opracowanych przez MNiSiW „Ramowych zasad przechowywania i udostępniania w bibliotekach publikacji zagranicznych objętych zakazem rozpowszechniania”*, ABUP, sygn. 967.

⁶⁶ *Sprawozdanie z prac Komisji d/s wydzielenia z magazynu głównego wydawnictw objętych zakazem rozpowszechniania [1985]*, ibidem.

ona znalezienie i wyłączenie 309 tytułów bezdebitowych z magazynu głównego. We wnioskach końcowych z pracy wspomnianej Komisji można przeczytać o dwóch zasadniczych problemach. Zaginęła część dawnego księgozbioru zastrzeżonego (który włączono do powszechnego korzystania w 1980 r.), po drugie – zasugerowano weryfikację księgozbioru zastrzeżonego ze względu na przedawnienie. „Druki uznane 30 czy 20 lat temu za zastrzeżone nie stanowią już dziś zagrożenia”⁶⁷.

Niecałe cztery lata później, 4 czerwca 1989, Polska odzyskała wolność. *Ustawa o prawie prasowym* z 11 kwietnia 1990 r. ostatecznie zniósła cenzurę⁶⁸.

Wolność słowa w kraju rządzonym przez komunistów była towarem deficytowym⁶⁹. Dopiero polski październik zniósł część ograniczeń, jednak po odstąpieniu od jego założeń powrócono do cenzury. Listy proskrypcyjne były z reguły tajne i wciąż uzupełniane, zwłaszcza w latach 70. Istniał zapis na nazwiska konkretnych „autorów źle widzianych”, rosnący w miarę rodzących się ruchów opozycyjnych i powstania tzw. trzeciego obiegu wydawniczego. Informacje o „książkach zakazanych” uzyskiwali z pewnością dyrektorzy bibliotek.⁷⁰ Ich poczynania w tym względzie nikt nie kontrolował, nie sprawowano nad nimi „opieki”, ponieważ byli w jakimś sensie częścią systemu⁷¹. Kiedy Czesław Miłosz otrzymał Nagrodę Nobla, *prof. Kubiak, wg relacji portiera, «w laczkach» przyszedł do katalogu (mieszkał w nowym skrzydle Biblioteki) i sprawdzał, czy jest cokolwiek Miłosza. Nie było, więc przyniósł tomiki ze swojego mieszkania i nakazał je opracować i włączyć do zbiorów BU*⁷².

Ostatecznie społeczność Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu odniosła zwycięstwo w kwestii „zbiorów zastrzeżonych”⁷³, co stanowi powód do dumy dla środowi-

⁶⁷ Ibidem, s. 2–3.

⁶⁸ „Sejm zlikwidował Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, zatrudniający w centrali i oddziałach terenowych 465 osób, z budżetem wynoszącym na 1990 r. 5 miliardów zł.”, w: A.L. Sowa, op. cit., s. 658.

⁶⁹ Por. A. A. Reich, *Nieznany front zimnej wojny. Tajny program dystrybucji książek za żelazną kurtyną*, pod red. M. Chomy-Jusińskiej, tłum. P. Poniatowska, Warszawa 2015; zwłaszcza zob.: Rozdział 14, *Listy z Polski, największego odbiorcy książek*, ibidem, s. 324–362.

⁷⁰ „Stanowiska te piastowali na ogół ludzie »zaufani« (prof. Kubiak był np. wieloletnim i Sekretarzem PZPR w UAM i o ile wiem, miał ścisłe powiązania z UB, jak i z KW PZPR) [...]. Dyrektorzy otrzymywali »wytyczne« i je realizowali. [...] Jest rzeczą charakterystyczną, że w zbiorach naszej biblioteki było stosunkowo niewiele prohibitów i druków niezależnych w stosunku do zbiorów Jagiellonki, czy nawet Biblioteki Kórnickiej.” Informacje pozyskane od Pani Eugenii Reni Dabertowej, wicedyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1980–1982. W 2013 r. Panią E. R. Dabertową wyróżniono odznaczeniem Instytutu Pamięi Narodowej „Świadek Historii” <http://ipn.gov.pl/aktualnosci/2012/poznan/gala-wreczenia-nagrody-honorowej-swiadek-historii-poznan>

⁷¹ Por. Z. Żmigrodzki, op. cit., s. 27. Autor podaje, iż dyrektorzy poddawali ideologicznej kontroli gromadzone zbiory.

⁷² E. R. Dabertowa, *Zapomniany strajk*, „Kronika Miasta Poznania” 2005, nr 4, s. 153.

⁷³ „Dzisiaj już się nie pamięta, że rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z marca 1981 roku likwidujące biblioteczne katalogi »książek zakazanych« poprzedziła zwycięska batalia strajkowa prowadzona na uniwersytecie w Poznaniu. Warto zatem podkreślić, że nie Jagiellonka i biblioteki w Warszawie i Lublinie – jak podaje „Kalendarium życia literackiego 1976–2000” (Kraków 2003) przygotowane pod naukowym okiem poznańskiego (!) polonisty Przemysława Czaplńskiego – ale Biblioteka Główna UAM jako pierwsza już w listopadzie 1980 r. zlikwidowała prohibity, wprowadzając do powszechnego obiegu »zbiory zastrzeżone.«” Cyt.

ska⁷⁴. „Nie nastąpiły jakieś spektakularne przemiany, dokonał się jednak przełom w mentalności bibliotekarzy – poczuli się wolni od strachu, niezależni i chyba bardziej odpowiedzialni”⁷⁵.

Bibliografia

- Derkacz-Korczyńska M., *Książki szkodliwe polityczne, czyli akcja „oczyszczania” księgozbiorów bibliotek szkolnych, pedagogicznych i publicznych w latach 1947–1956*, w: *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, pod red. D. Degen, J. Gzelli, Toruń 2010.
- Dróżdż A., *Selekcje książek w powojennym Krakowie w latach 1945–1956*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” X (2012).
- Drugi obieg (1976–1989). Notes edukacyjny*, Warszawa 2008.
- Cenzura w PRL. Relacje historyków*, oprac. Z. Romek, Warszawa 2000.
- Górniak T., Saletra B., *Cenzura w polskich bibliotekach naukowych w latach 1945–1989 na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, w: *Nie po myśli władzy. Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, pod red. D. Degen, M. Żyndy, Toruń 2012.
- Gulińska G., *Ideologiczne selekcje księgozbiorów w Polsce w latach 1944–1956 ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek szkolnych Kielc*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” T. 6(2001).
- Kondek S.A., *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999.
- Mężyński A., *Bibliotekarstwo polskie w latach 1948–1956. Kłopoty historyków*, „Poradnik Bibliotekarza” 1990, nr 1/3.
- Michalska W., *Organizacja bibliotek w Związku Radzieckim. Pamiętnik Konferencji Krynickiej*, „Przegląd Biblioteczny” R. 19(1951).
- Nadolna-Źłuczykont M., *Powrót książek „zakazanych” do współczesnych odbiorców (wybrane zagadnienia)*, Katowice 2013.
- Polskie prawo biblioteczne. Zbiór przepisów prawnych dotyczących bibliotek*, zebr. i wyd. A. Knot, Wrocław 1947.
- Pluszczyńska A., *Literatura źle obecna w bibliotekach: lata 50-te XX wieku*, „Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych BIBiK” 2005, nr 2.
- Reich A. A., *Nieznany front zimnej wojny. Tajny program dystrybucji książek za żelazną kurtyną*, pod red. Chomy-Jusińskiej M., tłum. P. Poniatowska, Warszawa 2015.
- Sowa A. L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.
- Sławiński Z., *Przyczynek do historii „prohibitów” w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1980–1989*, „Biblioteka” nr 8 (17).
- Walterowa H., *Aktualne zagadnienia z zakresu księgozbiorów naukowych*, „Przegląd Biblioteczny” R 19(1951), z. 1–2.

za. E. R. Dabertowa, op. cit., s. 159; MKiS 7 stycznia 1981 r. wydało *Zarządzenie nr 1 w sprawie uchylecia niektórych aktów prawnych* (Dz. Urz. Min. Kult. 1981 nr 1 poz. 1), likwidujące zarządzenie z roku 1969 w sprawie udostępniania w bibliotekach niektórych kategorii materiałów bibliotecznych. Istotny jest fakt, iż większości postanowień dotyczących cenzury w bibliotekach nie opublikowano.

⁷⁴ Ibidem, s. 157. „Bezwarunkowe zwycięstwo osiągnięte w kwestii »zbiorów zastrzeżonych« (postulat 5) stanowiło pierwszy wyłom w ograniczeniu dostępu do niezależnego słowa w PRL-u”.

⁷⁵ Ibidem, s. 161.

- Więcowska H., *Grycz Józef*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, oprac. I. Treichel, Warszawa – Łódź 1972.
- Winnicka H., *Skrzypek Józef*, w: *Słownik historyków polskich*, oprac., M. Prosińska-Jacki, K. Baczkowki, Warszawa 1994.
- Uljasz A., *Józef Grycz (1890–1954). Bibliotekarz i bibliolog*, w: *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, Łódź – Warszawa 2014.
- Żmigrodzki Z., *Wolność czytania jako problem współczesnego bibliotekarstwa*, „Przegląd Biblioteczny” 1991/1.
- Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (ABUP), sygn. 283, sygn. 295, sygn. 394, sygn. 939 sygn. 942, sygn. 944, sygn. 967, sygn. 1020.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/55.*
- Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza za lata 1955/56.*
- Kronika Uniwersytetu im. Adama. Mickiewicza 1956/57.*
- Kronika Uniwersytetu im. Adama. Mickiewicza 1957/58.*
- Kronika Uniwersytetu im. Adama. Mickiewicza za lata akademickie 1978/79–1980/81.*
- Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej 1947.*
- Sprawozdanie Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza za rok 1954.*
- Sprawozdanie z działalności Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza za rok 1957.*
- MP 1950, nr 99 poz. 1249.
- MP 1957.7.56 (MP z dnia 28 stycznia 1957 r.).
- Ustawa o Szkolnictwie Wyższym Dz. U. Nr 14 poz. 113.
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki*, par. 3, MP nr 7, poz. 56.

Aneks

Teczka udostępnień w latach 1962–1980

1. Przykłady udostępnień prohibitów z lat 1962–1980⁷⁶

Rok	Imię i nazwisko, kierunek studiów	Autor, tytuł /prośba	Opiekun
1962	Z. Pietraszak, doktorant Instytutu Historii	W. Pobóg-Malinowski, <i>Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945</i> , Londyn 1956	prof. J. Pajewski
1964	B. Siec, student III roku historii	<i>Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej</i> , Londyn 1954	prof. J. Burszta
1965	M. Baumgart, Z. Mazur, studenci Wydziału Historycznego UAM	Wgląd w materiały zastrzeżone dot. problematyki ziem zachodnich	prof. J. Pajewski
1966	Z. Majewski, doktorant historii UAM	W. Pobóg-Malinowski, <i>Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945</i> , Londyn 1956 oraz <i>Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej</i> , Londyn 1954	doc. dr B. Miśkiewicz

⁷⁶ ABUP, sygn. 943.

1968	J. Kulczyńska, I. Jeziarska, P. Hauser, K. Mielczarek, studenci seminarium doc. dra Czubińskiego	Udostępnienie książek z działu prohibitów	prof. A. Czubiński
1969	A. Tylec, student Instytutu Historii	K. Morawski, <i>Tamten brzeg: wspomnienia i szkice</i> , Paryż [1960?]	prof. J. Pajewski
1971	I. Werschel, doktorant Instytutu Historii	Udostępnienie materiałów archiwalnych o dział. społeczno-politycznej T. Hołówki	prof. A. Czubiński
1971	E. Wielgosz, Wydział Elektryczny PP	K. Kopecki, <i>Rachunek awaryjności w energetyce, obliczanie rezerw</i>	doc. dr M. Dąbrowski
1976	mjr S. Pańczyszyn, student historii	Materiały dot. oficerów rezerwy w latach 1918–1939	prof. B. Miśkiewicz
1977	A. Gałganek, student Instytutu Nauk Politycznych	A. Kucharzewski, <i>Od białego caratu do czerwonego</i> , T. 5: <i>Terroryści</i> , Warszawa 1931	doc. dr E. Podbierowa
1980	J. Sińczak, student Instytutu Historii	Zbiory zastrzeżone dot. koncepcji politycznych W. Studnickiego w okresie międzywojennym	prof. dr hab. J. Pajewski